

PODMIENKY ZODPOVEDNOSTI

ANDREJ HLÁVEK

Nie je nijakou zvláštnosťou, že sa ľudia v období revolúcií a revolučných premien naliehavo i vášnivo dovolávajú zodpovednosti tých, ktorí sa svojvoľne alebo z iných príčin zúčastňovali na deformáciách do ich rúk zverenej moci. A nie je tiež nijakou zvláštnosťou, že sa mnohí z nich chcú vyhnúť tejto zodpovednosti. Hovorí sa o „čistých rukách“, o tom, že sa nedalo nič iné robiť, že na vine je systém. Mnohí sa odvolávajú na svoju nevedomosť, na neinformovanosť, na kolektívnu zodpovednosť, na svoju poctivosť a disciplínu v plnení povinností, uznesení, rozkazov. Mnohí sú za tolerovanie a odpúšťanie chýb. Volá sa po spravodlivosti a zároveň vznikajú obavy, aby sa rozhorčenia nad doterajšou svojvoľou a nespravodlivosťou v mene spravodlivosti nerobila nová svojvoľa a nespravodlivosť.

Základné dimenzie zodpovednosti

Keď hovoríme o zodpovednosti človeka, máme na mysli alebo intuitívne cítime, že zodpovednosť má dve základné dimenzie: 1. *pocit zodpovednosti* človeka, ktorý sa uňho prejavuje ako zmysel pre zodpovednosť; táto dimenzia vyjadruje človeka ako subjekt. — Druhú základnú dimenziu tvorí *objektívna miera zodpovednosti* človeka za jeho postoje a činy, ktorá vyjadruje spoločenskú stránku jeho podstaty, a to predovšetkým jeho začlenenosť v štruktúre medziľudských vzťahov, v ktorých má určité funkcie, povinnosti i úlohy, ale aj určitú slobodu v ich plnení, v ktorých má teda aj určité povinnosti a možnosti svojimi postojmi, názormi, činmi (a to i nevyjadrením svojho postoja a nerealizovaným činom!) ovplyvňovať život, názory, postoje i činy iných ľudí. Z tohto hľadiska viažu sa objektívne na človeka aj určité *konzekvencie*, ktoré musí znášať za určité pre dané spoločenstvo ľudí nežiadúce konanie. Ide tu o ten fakt, že človek ako subjekt svojou činnosťou ba i nečinnosťou stvárnjuje životné podmienky iných ľudí a tak sa začleňuje a vchádza do ich života, bytia i podstaty.

Z hľadiska možnosti vzniku zmyslu zodpovednosti i zodpovednosti vôbec (t. j. možnosti vzťahovať na jednotlivca za jeho činy určité konzekvencie, morálne alebo právne) musia tu byť dva subjektívne predpoklady.

Prvým, primárnym, i keď špecifikum zodpovednosti ešte nezabezpečujúcim predpokladom je normálne vyvinutý a zdravý psychický stav človeka, pri ktorom je si už vedomý sám seba i svojho vplyvu na život toho spoločenstva ľudí, v ktorom žije. U duševne nerozvinutého alebo duševne chorého človeka nemožno hovoriť nielen o zodpovednosti, ale ťažko tu hovoriť aj o *pocite viny*, o *previnení*, i o trestoch za previnenie, ktoré sú podľa môjho názoru pôvodnejšími ako pocit zodpovednosti a zodpovednosť. Pocit viny a previnenia zodpovedá tomu stavu a tej situácii, keď jednotlivec už si je vedomý sám seba, pozná princípy, normy, zákony a vôľu spoločenstva, v ktorom žije, nechce a ani nemá v úmysle ich

porušiť, stotožňuje sa s nimi, sú vecou jeho osobného presvedčenia a *povinnosti*, je presvedčený o ich správnosti, avšak napriek tomu, napriek svojej vôli svojim konaním, svojím činom sa proti nim prehrešuje, porušuje ich, dopúšťa sa chýb a prečinu; privádza na seba ich následky a tresty za ne. A len potom, keď človek uskutočnil čin, zisťuje, že sa ním previnil, že jeho *čin je vlastne aj prečin*.¹ Človek ako činná bytosť „činom sa stáva *vinnou*. Lebo vina je to, čo *koná*, a konanie je najvlastnejšou... bytostnou vlastnosťou človeka; a vina tiež nadobúda významu zločinu... Nevinné je teda len nekonanie — ako bytie kameňa — a ani bytie dieťaťa nie je bez viny.“² Kresťanský dedičný hriech, v ktorom sa hovorí o prvom čine a aj o prvej chybe prvého človeka a o padnutí tejto viny, jej následku a trestu na celé ľudské potomstvo, je fakticky iba mystifikáciou nemožnosti človeka nehrešiť, nenarušovať ustanovené normy, nerobiť chyby a neodcudzovať sa, neprotiviť sa spoločenstvu a tým aj samému sebe, svojmu vlastnému rozhodnutiu. Každý čin nesie totiž v sebe riziko omylu a len máloktoľký výsledok činnosti (už z kognitívnych príčin) je iba realizáciou cieľa. Obyčajne sa v ňom realizuje aj niečo iné, čo pri najlepších vedomostiach a najlepších úmysloch v čase stanovenia cieľa nemožno predvídať. Nepodarí sa nám vždy to či ono presne tak, ako sme predpokladali. Často sme prekvapení, často i rozčarovaní a zdesení z toho, čo sme vlastne vytvorili a čo je cudzie nášmu pôvodnému zámeru. Nie je to však skutočný „... tento *jednotlivec*, kto koná a kto sa previnuje; lebo jednotlivec ako *táto* osoba je len neskutočný ticň, lebo je len ako *táto* všeobecná osoba; individualita je tu čisto len ako *formálny* moment *konania* vôbec, obsahom sú tu *zákony* a *mravy*, a bližším určením pre jednotlivca sú *zákony* jeho stavu...“³

V tejto počiatkovej situácii sú si jednotlivec a spoločenstvo protikladné, ale sú to protiklady ešte vonkajškovo, záujmovo nevyčlenené, nerozdelené a neuvedomené. Činy jednotlivcov však často narúšajú túto pôvodnú a pokojnú jednotu. Ale aj samé spoločenstvo, ktoré sa ešte vonkajškovo svojimi záujmami nestavia cudzo voči záujmom jednotlivca, je už vnútorne nabité možnosťami odcudziť sa jednotlivcovi, a to svojimi požiadavkami, princípmi, zákonmi, ktoré samy v zmenených podmienkach (a tieto sa menia ani nie tak prirodzene, ale činmi jednotlivcov) prichádzajú do rozporu medzi sebou (jednotlivec sleduje jeden zákon a prichádza do konfliktu s druhým zákonom) a aj do rozporu s novými záujmami jednotlivcov, ktoré sa kryštalizujú v zmenených životných podmienkach.

Mať v tejto počiatkovej situácii iný názor (ak je historicky vôbec už možný) je smrteľný hriech, úchylka, zrada. Požiadavka bezpodmienečnej jednoty, poslušnosti, disciplíny a podriadenia sa kolektívnej moci, moci organizácie je v tejto

¹ Človek je akoby „sledovaný hrozivou mocou, ktorá sa vyrúti až vtedy, keď bol čin urobený a dopadá sebavedomie (t. j. človeka — A. H.) pri tomto čine.“ (Hegel, *Fenomenológia ducha*, NČSAV, 1960, 305.)

² Tamže, 304.

³ Ale ani kresťanské učenie o dedičnom hriechu nenesie v sebe iba ideu nevyhnutnosti hriechu a trestu za previnenie, ale aj ideu odpúšťania viny, ideu milosti. O tomto aspekte bude reč na inom mieste.

situácii absolútna. Nielenže nevyžaduje, ale prenasleduje právo na vlastné svedomie a názor, a ten, kto túto požiadavku berie ako svoju najsvätejšiu povinnosť, je zároveň svedectvom *uvedomelosti*. Najuvedomejší v záujme týchto najvyšších princípov — jednoty a akcieschopnosti — sú schopní priznať si aj chyby, previnenia, ktoré vôbec neurobili, lebo oni najintenzívnejšie *prežívajú starosť* o jednotu, utrpenie, že veci nejdú tak, ako predpokladali, i *pocity vlastnej viny*.⁴ Na úsvite ľudských dejín vedúci jednotlivec alebo vedúca skupina ľudí daného spoločenstva nekoná ešte na základe vlastného rozhodnutia, ale len na základe zákonov, mravov a rozhodnutia daného spoločenstva. Už tu je skrytá možnosť, aby jednotlivec alebo skupina ľudí hoci aj zo strachu o existenciu daného spoločenstva zveličila fakticky stav ohrozenia vonkajším nepriateľom a kvalifikovala iný názor v danom spoločenstve za „liberalistickú úchylku“, resp. zradu záujmov spoločenstva, a za „piatu kolónu“ vonkajšieho nepriateľa vo vnútri daného spoločenstva, a tak v mene väčšej akcieschopnosti začala požadovať monolitnejšiu jednotu, bezpodmienečnú poslušnosť, disciplínu a podriadenie sa a ustanovila vládu autokratickej svojvôle a prenasledovania ľudí s iným pohľadom na spoločenské záležitosti.

Nazdávam sa, že tu je jeden z prvých predpokladov a zároveň z kľúčov na pochopenie formovania sa rôznych názorov u ľudí daného spoločenstva, na rozpad pôvodnej monolitnej názorovej jednoty a na formovanie sa skutočnej morálnej problematiky, na formovanie sa osobnosti, svedomia a zodpovednosti. Jedni sú iniciátormi iného (nového) pohľadu na veci, druhí zostávajú (aj napriek prípadným represáliám proti nim) pri svojom pôvodnom názore, tretí sa svojho pôvodného názoru nevzdávajú, ale ho nevyslovujú, resp. sa ho aj zriekajú v záujme neohrozenia jednoty a akcieschopnosti, štvrtí prehodnotia svoje skúsenosti, presvedčia sa o správnosti iného (nového názoru) a prechádzajú na jeho pozície, menia svoje presvedčenie, systém hodnôt a svoju životnú orientáciu. Piaty ešte nedozreli k vlastnému názoru, zostávajú nerozhodnutí a opatrní a pritom môžu byť využiti ako „slepé nástroje“ v názorovom i praktickom boji. U ďalších sa objavuje moment záľudnosti *osobného* záujmu a z kariéristických dôvodov prechádzajú na pozíciu iných už vládnučích názorov, naoko veľmi aktívne ich propagujú a naoko pokorne im slúžia atď. Na všetkých už padá *zodpovednosť* za zaujatie *svojho stanoviska*, ktoré už tak isto, ba viac ako *zákon* mravov a spoločných rozhodnutí orientuje, usmerňuje ich praktické činy, avšak len v nie-

⁴ Jeden z hrdinov Sartrovej hry *Mítvi bez pohrebu* začína takúto úvahu:

Henrich: — Kde bola chyba?

Kanoris: Nevie. Ale čo na tom záleží?

Henrich: Niekde sme urobili chybu. Cítim sa vinný.

Sorbier: Ty tiež. To som namôjdušu rád, ja som si už myslel, že som sám.

Kanoris: No tak teda, aj ja sa cítim vinný. A čo sa tým mení?

Henrich: Nerád by som zomrel s pocitom viny.

Kanoris: S tým si nelám hlavu. Som presvedčený, že nám súdruhovia nebudú nič vyčítať.

Henrich: Keby som si aspoň dokázal nahovoriť, že som urobil čo som mohol. Lenže to by bolo asi príliš veľa. Tridsať rokov som si pripadal vinný. Vinný tým, že žijem. A teraz mojou vinou horia domy, nevinní ľudia zomreli a ja zomriem ako väzník. Celý môj život bol omyl. (J. P. Sartre, *Dramata*, Orbis Praha 1967, 17—18.)

ktorých zo spomenutých skupín ľudí formuje sa problém svedomia, vzniká už *morálne* konfliktová situácia, vzniká *pocit zodpovednosti za seba*, za svoje stanovisko, formuje sa osobnosť, ktorá má svoj vlastný postoj a berie zaň na seba zodpovednosť. Ak pocit viny sa objavuje až *po* čine, pocit zodpovednosti vzniká ešte *pred* činom, v čase rozhodnutia sa pre daný čin. Len činom, jeho *negatívnosťou*, škodlivosťou jeho následkov, resp. prostredníctvom trestnovýchovných sankcií sa človek dozvedá, že daným činom urobil chybu, že sa previnil, že spáchal prečin. V zmysle pre zodpovednosť človek si ešte pred vykonaním činu uvedomuje predpokladané *pozitíva* či prospesnosť (pre seba alebo pre kolektív) daného činu, pričom počíta s faktorom rizika omylu len ako s momentom náhody a prekvapenia. Keď berieme človeka na zodpovednosť vystupuje však do popredia moment hotovosti a negativity už prevedeného činu; čin sa nám javí len ako prečin, resp. zločin, pričom sa v termíne „zodpovednosť“ zakrýva úmyselnosť alebo neúmyselnosť prevedeného činu.

Osobnosť a zodpovednosť

Druhým subjektívnym, bezprostredným, špecifickým a teda rozhodujúcim predpokladom zodpovednosti je, aby človek nebol iba všeobecným, bezrozdielnym, iba prírodne rozdielnym exemplárom svojho rodu ani len samostatnou osobou (o sebe — osoba), bytosťou celistvou, t. j. nedeliteľnou (in dividuum — nedeliteľný), ktoré má voči spoločnosti ešte anonýmnu tvár, hoci si je už vedomý sám seba (selbst bewusst — sebavedomý), ale aby bol takou bytosťou, ktorá si dala už vlastné špecifikum, osobitosť (osobitosť — osobnosť), ktorá má už svoju vlastnú mienku na seba (an-sicht — mienka) a na svet, ktorá je teda voči spoločenstvu originálna a slobodná, i keď je vo svojom živote i vo svojej originalite a slobode podmienená a vymedzovaná prírodnými a spoločenskými podmienkami a zákonmi. Zmysel pre zodpovednosť i zodpovednosť človeka viaže sa tak len na *osobnosť* a vrastá s rozvojom osobnosti, jej kultúrnosti, vzdelanosti, informovanosti, slobody, tvorivosti, originality. A tak ako sa na miesto a s ním späť funkcie človeka v hierarchickej a zložitej stavbe medziľudských vzťahov civilizovaných spoločností viaže nielen určitá miera povinností, ale aj určitá miera slobody či práva rozhodovania, tak sa na toto miesto a funkciu viaže aj určitá objektívna miera zodpovednosti a *mala by* sa na tieto funkcie viazať aj určitá miera zmyslu pre zodpovednosť.

Lenže tak ako medzi pocitom viny a skutočným previnením, tak aj medzi objektívnou mierou zodpovednosti a uvedením si tejto miery daným subjektom môžu byť značné disproporcie a napätia. Závisí napr. od schopnosti danej spoločnosti a jej inštitúcií, nakoľko dokáže túto objektívnu vymedzenosť zodpovednosti subjektu zistiť, resp. zachytiť do morálnych a právnych povinností a slobôd, kodifikovať mieru konzekvencií za škodu a za narušenie týchto práv (a to z hľadiska kompenzácie, satisfakcie i prevencie) a prakticky, najmä systémom odmien a trestov zabezpečiť, aby sa ľudia vychovávali a správali v duchu týchto práv. Vážne problémy nevznikajú teda iba v oblasti praktického zabezpečenia dodržiavania týchto slobôd, lebo sa tu ako na hociktorom inom úseku činnosti ľudí pre-

javuje ich „tvorivosť“ a „vynaliezavosť“ v hľadaní ciest i chodníčkov, ako tieto normy obísť, neplniť a ani formálne ich neporušiť. Vážne problémy vznikajú už pri uvedomelom stanovení týchto noriem, a to najmä v oblasti právnej, lebo medziludské vzťahy vo vývoji ľudského spoločenstva sa menia, komplikujú, vzniká množstvo komplikovaných situácií, v ktorých sa má človek vyznať, pre ktoré má mať zvláštnu kvalifikáciu, aby sa v nich mohol zodpovedne a bez veľkého rizika rozhodovať, a mení sa aj hodnota tých istých činov, pričom tieto činy nemajú objektívne a jednostranne pre bytie ľudí a ich spoločenstiev buď iba kladnú, alebo zápornú charakteristiku.

Ak však nie sú povinnosti a slobody človeka, právomoc jeho rozhodovania, ako aj odmeny za žiadúce a konzekvencie za nežiadúce činy v daných funkciách presne vymedzené a verejnosťou kontrolovateľné, nielenže sa nevychováva jeho zmysel pre zodpovednosť, ale ak aj tento zmysel má, bojí sa prevziať na seba takéto funkcie, bojí sa bremena nevymedzenej slobody a zodpovednosti. Tieto pocity sa ešte znásobujú, ak hodnotiaci neberie do úvahy nevyhnutnú dávku omylu, slobody a rizika pri rozhodovaní a pri realizácii rozhodnutia, ba čaká na tieto omyly, aby vo vhodnej chvíli kompromitoval človeka, zaväzoval si ho v mlčaní a v poslušnosti, resp. zneužil ich proti človeku, ktorý vzal na seba riziko zodpovednosti pri plnení danej funkcie.

Z druhej strany však tendencia k úplnému vymedzeniu náplne činnosti človeka v danej funkcii medziludských vzťahov obmedzuje slobodu jeho činu, jeho tvorivosť, iniciatívu a tým aj jeho zodpovednosť. Tendenciu k úplnému vymedzeniu obsahu činnosti imanentne obsahujú v sebe spoločenstvá a zvlášť ich riadiace inštitúcie, pričom realizácia tejto tendencie nie je vždy, ako by sa mohlo zdať, nepríjemná ľuďom riadeným, pretože sníma z nich bremeno zodpovednosti. Vlastný je nám totiž nielen sklon k slobode, k tvorivosti, k dobrodružstvu rizika, k sebarealizácii, čím sa potvrdzuje najvlastnejšie bytostné špecifikum a hodnota človeka individua i ako originálnej osobnosti. Vlastný nám je aj protikladný sklon — sklon k pasivite, k oddaniu sa osudu, k ľahostajnosti, pokoju, k bezrizikovitosti, k nezodpovednosti a tým k neslobode, sklon, ktorý sa stal kultom ideológie niektorých vrstiev ľudí, ba ideológie celých národov Východu.

Ale aj ľudia európskej civilizácie sú tvoriví, aktívni a berú na seba riziko slobody a bremeno zodpovednosti preto, aby dosiahli pohodlie, aby žili bez veľkého rizika a pokojne. Pravda, po dosiahnutí jednotlivých cieľov nezostávame plne uspokojení, vyzdvihujeme ďalšie a vyvíjame novú aktivitu pre ich realizáciu. V posledných desaťročiach však cítime, že obrovská aktivita, ktorú denne prejavujeme, nepochádza z nás samých, nerozhodujeme sa pre ňu dobrovoľne, ale je v nás stimulovaná a nám vnucovaná vonkajšími mocnosťami, ktoré sme vytvorili vo svojom civilizačnom procese a ktoré nám vnucujú svoj mechanický rytmus a dril.

V dnešných veľmi komplikovaných vzťahoch a situáciách ľudia sa radi vyhnú právomoci rozhodovania a tým aj zodpovednosti, prenechávajú alebo poverujú touto mocou iných, vytvárajú pre to rôzne inštitúcie. A zatial táto delegovaná právomoc rozhodovania prudko neprotirečí ich záujmom alebo predstavám o ich

záujmoch, zakiaľ sa orgán, ktorý ich zastupuje, konštruktívne a pružne rozhoduje v prospech ich záujmov, zastupovaným je viac-menej ľahostajné, či sa priamo alebo prostredníctvom volených zástupcov podieľajú na tomto rozhodovaní (formy demokracie), alebo či rozhodujú za nich iní, nimi nepoverení ľudia (vládnúca skupina), alebo sa táto moc rozhodovania personalizuje v jednej osobe. Ľahostajnosť, pasivita vzhľadom na verejnú záležitosť narastá už do obrovských rozmerov a stáva sa aj v priemyselne vyspelých krajinách všeobecným javom. Táto ľahostajnosť nemala by však byť úplná, lebo moc skupiny a tým viac personalizovaná v jednej osobe potenciálne skrýva v sebe veľké nebezpečenstvo despotizácie moci rozhodovania, preberania ďalších sfér života do kompetencie rozhodovania. Je tu nebezpečenstvo inštitucionálneho totalitarizmu, resp. tyranie. Okrem toho prílišným obmedzením alebo stratou právomoci rozhodovania degradujeme sa sami, strácame svoju slobodu, tvorivú a originálnu rozmer, obmedzujeme a degradujeme svoju osobnosť. Sloboda rozhodovania a tvorivosti tvorí totiž jeden z najzákladnejších princípov osobnosti. Avšak ak sa vzdáme slobody či práva rozhodovania vo verejných záležitostiach, nesnímame zo seba zodpovednosť za stav verejných záležitostí úplne, len ju modelujeme, a to v závislosti od toho, pod akým tlakom a s akou motiváciou sme sa jej vzdali. O tom však si podrobnejšie povieme neskôr, keď budeme hovoriť o individuálnej a kolektívnej zodpovednosti.

Predpoklady osobnosti a jej zodpovednosti

V doterajšej analýze vyčlenili sme si už jeden predpoklad osobnosti a zodpovednosti, keď sme poukázali na gnozeologickú možnosť vlastného názoru na seba i na svet mimo seba.

Mať vlastný názor na seba a na svet je jeden zo základných tribútov osobnosti. V zložitom spoločenskom útvare jednotlivec však nemôže mať na všetko vlastný názor, jednoducho preto, že pre mnohé oblasti nemôže mať patričnú kvalifikáciu. Môže sa síce rozhodovať aj v týchto situáciách, ale hovoríme, že jeho rozhodnutie je nezodpovedné. Mať vlastný názor a teda byť osobnosťou neznamená, že sa jeho názor nemôže stotožňovať s názormi iných ľudí.

Ak sa má gnozeologická možnosť vlastného názoru realizovať, potrebné sú však ďalšie predpoklady historickovývojové, individuálnovývojové a napokon konkrétna politickoprávna situácia, ktorá môže predpoklady a výsledky historického a individuálneho vývoja značne modifikovať i deformovať. Z historicko-vývojových predpokladov osobnosti a jej zodpovednosti je to predovšetkým vznik a rozvoj deľby práce, ktorá prírodnú, vrodennú rozdielnosť jednotlivcov ľudského rodu rozširuje o profesionálne špecializácie a poskytuje tak možnosť rozdielneho pohľadu na svet a seba v ňom. Avšak z historicko-vývojových predpokladov vzniku osobnosti a problémov zodpovednosti *najdôležitejšiu a najbezprostrednejšiu úlohu zohralo to, že sa vyčlenil osobný záujem jednotlivca mať vlastný názor a čin, hoci je v konflikte so spoločným záujmom, resp. s predstavou o tomto spoločnom záujme, s predstavou kodifikovanou v mravných a právnych normách, mať právo na vlastný názor a čin, čiže byť slobodným občanom, všeobecnou, rovnoprávnou*

osobou. Týmto historickým predpokladom bol, ako poukázal už Hegel, vznik súkromného vlastníctva, ktoré vstúpilo do ostrého, antagonistického konfliktu s pôvodným spoločenstvom, s jeho princípmi spoločenského vlastníctva. Osobný predstaviteľ súkromného vlastníctva — súkromný vlastník, nadaný vedomím, je *podnecovaný* týmto vlastníctvom k tvorivosti, k rozmnožovaniu tejto formy vlastníctva vecí, lebo od miery jeho vlastníctva závisí miera *možností*, slobody (ponajviac len možnosti) uspokojovania jeho osobných potrieb a osvojovania si sveta. Súkromný vlastník cíti a uvedomuje si princípy a zákony pôvodného spoločenstva ako neužitočné obmedzenia, ako cudziu alebo jemu odcudzenú despotickú moc nad sebou. Búri sa proti tejto moci, *vedome, úmyselne*, porušuje jej zákony v záujme úžitku a pôžitku *vedome, sa dopúšťa zločinu*, za ktorý berie na seba zodpovednosť a chce ju niesť predovšetkým pred sebou. Domáha sa v rámci spoločenstva uznania slobody vlastného vedomia (s-vedomia), práva na svoj vlastný názor a čin.

Oidipova tragédia nebola vlastne ešte jeho osobnou vecou. Oidipus svojim konaním sledoval len požiadavky zákonov, nechcel sa s nimi dostať do konfliktu. V jeho činoch sa však prejavil konflikt medzi zákonmi, ktoré plnil, v podobe nepredvídateľného a neočakávaného následku „... splnenie jedného zákona je bytostne späté s druhým, prebúdzá druhý zákon, a to v podobe urazenej a teraz nepriateľskej bytosti, dožadujúcej sa pomsty, ktorá je znalosti cudzia a neukazuje sa vedomiu tak, ako je o sebe a pre seba — neukazuje synovi otca v tom, kto ho urazil a koho syn zabíja, neukazuje mu matku v kráľovnej, ktorú si berie za ženu. Ale mravné vedomie je úplnejšie, jeho vina je čistejšia, *ak pozná vopred zákon a moc, proti ktorému vystupuje, ak ju chápe ako násilie a bezprávie, ako mravnú náhodilosť, a dopustí sa vedome zločinu ako Antigona.*“ (Hegel, *Fenomenológia ducha*, c. d., 305). Morálny vývoj a morálna hodnota takéhoto činu je zreteľná, ak si ho jednotlivec volí s vedomím zodpovednosti zaň, ak chce zaň osobne zodpovedať. *Morálna degradácia*, znehodnotenie človeka nastáva v tej chvíli, keď chápe daný zákon a moc ako násilie a bezprávie, keď vie, že sa niekomu robí krivda, že sa pácha zločin a sám osobne *mlčí* zo strachu, z pohodlia neangažovanosti, z disciplíny, z vedomia bezmocnosti, z vyčkávacej taktiky, z ohľadu na vonkajšiu alebo vnútornú situáciu, z karietizmu.

Spolu so vznikom osobnosti vzniká tak problém, čo skutočným zločinom je a čo zločinom nie je, problém vzťahu spoločnosti a osobnosti, problém povinnosti a práva, slobody a zodpovednosti. Jednotlivec, ktorý svojím činom sleduje svoj osobný záujem a postoj, a porušuje ním zákony daného spoločenstva, musí dokázať, že tento jeho čin okrem osobnej užitočnosti je i všeobecne prospešný, a teda, že nie je tým, čím sa javí, že nie je zločinom, ale naopak všeobecným záujmom. Jednotlivec spočiatku a dlho podnecovaný súkromným vlastníctvom, ktoré v tomto vzťahu vystupuje až do jeho pozitívneho zrušenia ako skutočný subjekt, dirigent, a jednotlivec ako jeho objekt, nástroj, tlapač, domáha sa, aby mu spoločenstvo uznalo jeho právo vlastného svedomia, právo vlastného názoru a činu, právo šírenia svojich názorov a spolčovania sa, podielu na moci ako základné ľudské práva. Spoločenstvo, „obec sa však môže udržať len potlačovaním

tohto ducha jednotlivosti, ale pretože tento duch je jej bytostným momentom, teda ho obec práve tak rovnako plodí znovu, a to tým, že proti nemu zaujíma potlačujúci postoj ako proti princípu nepriateľskému.“ A nielen to. Ak by sa spoločenstvo, daný kolektív, obec zhostila tejto potlačovateľskej funkcie osobnosti úplne, ak by zabránila rozvoju osobnostného momentu, stagnovala by, oslabovala a existenčne ohrozovala by sama seba, lebo „jej životnosťou je *jednotlivé* individuum vo svojej jednotlivosti“ (Hegel, c. d., 309). A tak zároveň obec sama musí tento singularizačný proces podporovať a uzákoňovať, a to aj po páde súkromného vlastníctva, ktoré rozbíjalo *rodové* práva a zároveň bolo *podnetom* nielen k rozvoju produktívnosti človeka a delby práce, ale aj potreby vymedzovania a *uznania* všeobecných základných práv jednotlivého človeka — občana, ustanovenia jeho špecializovaných povinností a práv podľa jeho funkcie v spoločenskej delbe činnosti a zároveň vzniku a oprávnenia antropologických potrieb a záujmov sebarealizácie a sebarozvoja ako jedinečnej osobnosti. Len z hľadiska týchto práv môže brať spoločnosť jednotlivca na zodpovednosť. Taká organizácia ľudského spoločenstva, ktorá podcení alebo dokonca úplne poprie inštitúciu občana, profesionálne a sociálne záujmy a práva ľudí, ktorá človeku nedovolí vyslovovať svoj názor, spoločovať sa podľa záujmu, tvorivo pracovať a zúčastňovať sa na tvorbe zákonov, je neslobdná a len provizórna.

Pokiaľ ide o individuálne vývojové predpoklady formovania sa osobnosti a zodpovednosti, iba tolko: vlastný prelom či *zmena jednotlivca ako predmetu* vonkajšieho pôsobenia, zvlášť zo strany tzv. spoločenskej mikroštruktúry, *na osobnosť*, ktorá začína chápať toto pôsobenie ako vonkajší nátlak, ako despotciu i krivdu nad sebou, ktorá sa teda búri proti tejto moci, chce mať vlastný názor, ktorá chce seba formovať a dávať zároveň cez svoje činy svojmu životu a svetu svoju tvár, ktorá sa rozhodla zodpovedať za seba, *spadá do obdobia* puberty. Predchádzajúce etapy individuálneho vývoja človeka sú len prípravnými fázami na tento zvrät, sú to etapy, v ktorých si jednotlivec osvojuje svet, ale nemôže mu dať svoj vlastný a žiadaný tvar a teda nemôže byť za svoje činy zodpovedný, i keď sa dopúšťa previnení a nesie za ne neočakávané následky a tresty.

Individuálna a kolektívna zodpovednosť

Z hľadiska človeka chápaného už ako osobnosť, ako autonómnej slobodnej, tvorivej a originálnej bytosti vzťahuje sa zodpovednosť za jeho postoje, rozhodnutia a činy len na neho. Ale keďže zastáva aj vo vertikálnej, hierarchickej stavbe medziľudských vzťahov určité miesto a funkcie, na ktoré sa viaže aj určité právo rozhodovania za iných, do jeho právomoci zverených ľudí (vojsko, rodina, škola), tak je do značnej miery zodpovedný aj za činnosť týchto ľudí. To sa samozrejme netýka len jeho právomoci vydávania rozkazov alebo výberu ľudí do niektorých funkcií, kde zodpovednosť za ním vydaný rozkaz alebo za ním urobený výber v základe spadá na neho. (Nemôže však pritom zodpovedať za nepredvídané okolnosti, ktoré pri svojej kvalifikácii a informovanosti a ani po porade s inými v čase rozhodnutia nemohol poznať a predvídať. Nemôže zodpovedať ani za objek-

tívnu skutočnosť, situáciu, ktorú sám nestvární ani ju nestvárníval, ktorá však podmieňuje jeho rozhodnutia a činy, čím do značnej miery vymedzuje aj jeho slobodu, a tým do značnej miery sníma z neho bremeno zodpovednosti. V danom prípade zodpovedá len za to, ako túto skutočnosť hodnotí a ako sa k nej prakticky stavia.)

Podobný, aj keď nie celkom ten istý vzťah jestvuje v pomere človeka k rozkazom iných ľudí, za podmienok ktorých sa tiež sám rozhoduje, ktoré tiež obmedzujú jeho slobodu a zodpovednosť, pretože z hľadiska jeho miesta vo vzťahoch podriadenosti a nadriadenosti má povinnosť plniť ich. Za rozkaz *v základe* zodpovedá ten, kto ho vydáva a za plnenie tohto rozkazu, za postoj k tomuto rozkazu ten, kto je ho povinný plniť, t. j. za to či sa s ním názorove i prakticky stotožňuje ako so svojou povinnosťou, alebo sa s ním nestotožňuje. Ak sa nestotožňuje, vzniká medzi tým, kto rozkaz dáva a tým, kto ho má plniť, konflikt, ktorý nevedie iba k prostriedkom donútenia, ale skrýva v sebe aj mravný konflikt, ktorého riešenie spočíva buď v stotožnení sa so sebou (so svojím svedomím a presvedčením) alebo v degradácii seba samého pred sebou samým alebo aj pred druhými.

Ak hovorím „v základe“, robím tak preto, že tento vzťah skrýva zaujímavý posun zodpovednosti a okrem osobnej zodpovednosti skrýva v sebe aj moment kolektívnej zodpovednosti. Pri plnení rozkazov nastáva totiž posun zodpovednosti z toho, kto rozkaz dal, na toho, kto ho má plniť. Tento posun je možný z toho dôvodu, že i ten, kto má rozkaz plniť, je osobnosťou a ako taký môže k tomuto rozkazu zaujať svoj vlastný postoj. Ak sa s daným rozkazom úplne stotožní a plní ho, tak tento rozkaz nadobúda charakter jeho vlastného rozhodnutia, jeho vlastného rozkazu. Zaujímavosť tohto posunu spočíva v tom, že sa pri ňom nesníma zodpovednosť ani z toho, kto rozkaz fakticky dal. Okrem toho za plnenie rozkazov, ale aj za samé rozkazy zodpovedá nielen ten, kto rozkazy vydáva, ale *celý kolektív*, resp. *celá skupina* ľudí, ktorí svojimi postojmi a činmi umožňujú vydávanie, resp. i plnenie daných rozkazov. Zodpovedajú aj za to, že stvárnili danú skutočnosť tak a nie inak, zodpovedajú však v rôznej miere. Zodpovednosť padá nielen na tých, čo rozkazy dávajú, i na tých, čo ich slepo plnia, ale padá aj na tých, ktorí vedia, že ide o rozkazy zlé, nehumánne (alebo napríklad aj o falošné informácie), a predsa ich z akýchkoľvek motívov a príčin plnia, neupozorňujú iných na to, že sú to zlé rozkazy (nespravodlivé obvinenia, nepravdivé informácie a pod.) a neprejavia nijaké úsilie proti takýmto rozkazom a na humanizáciu danej skutočnosti. Pri hodnotení zodpovednosti ľudí treba analyzovať a konkretizovať aj tie príčiny, na ktoré sa ľudia odvolávajú, alebo aj tie podmienky a situácie, ktorými ľudia dôvodí, že sa nedalo nič iné robiť, a treba preskúmať, či sa skutočne aspoň čiastočne nedalo za týchto podmienok nič iné robiť (napríklad na zaujatie určitého účinného postoja treba aj patričnú úroveň prípravy a čas na túto prípravu).

I keď sa na stvárnovaní určitej spoločenskej skutočnosti zúčastňujeme rôzne a nesieme teda každý aj svoj diferencovaný podiel osobnej zodpovednosti za ňu, predsa, ako vidieť, už v individuálnej činnosti sú obsiahnuté momenty kolektívnej

zodpovednosti. Kolektívnu zodpovednosť nemožno teda redukovať iba na tú známu a požadovanú jej reprezentáciu, totiž na tú formu, keď sa určitá skupina (kolektív) ľudí stretne v konfrontácii stanovísk, skúseností, poznatkov, nápadov v záujme nájdenia najoptimálnejšieho riešenia problému. Táto forma spolupráce znižuje riziko omylov na možné minimum a rozkladá zodpovednosť za riešenie problému rovnakým dielom na každého člena danej skupiny, celý kolektív je v danom prípade zodpovedný a rovnako každý člen v ňom.

Pri kolektívnej zodpovednosti celý kolektív, organizácia, inštitúcia, trieda, národ vystupuje voči vonkajším, t. j. voči iným kolektívom ako zodpovedný subjekt, ktorý však môže byť vo svojej zodpovednosti vnútorne diferencovaný alebo nediferencovaný, a to aj primitívne alebo falošne nediferencovaný. V poslednom prípade mám na mysli taký typ kolektívu, ktorý sa aj navonok reprezentuje ako jednoliaty názorove nediferencovaný subjekt, monolit, pozostávajúci z totožne zmýšľajúcich jedincov, pričom základom tejto reprezentácie nie sú slová, propaganda, ale praktické vylúčenie každého z kolektívu, kto prejavil čo len trochu odlišný názor od oficiálneho, kolektívneho názoru.

V relácii otázky, za čo je človek zodpovedný, ustanovili sme, že predovšetkým za seba, t. j. za svoje stanoviská, rozhodnutia, činy. V ďalšej relácii, v relácii otázky, komu je vlastne človek zodpovedný, môžeme uvidieť zasa iný pomer polarizujúcich stránok osobnosti a spoločnosti: Na jednej strane človek je zodpovedný sám sebe, t. j. svojmu presvedčeniu, svojej životnej orientácii, svojmu názoru, svojím predsavzatiam, hodnotám a svedomiu, ale na strane druhej je zodpovedný *predovšetkým* nie sebe samému, ale iným ľuďom, kolektívom, spoločnosti. Človek totiž ako subjekt — a to bez ohľadu na to, či ide o subjekt individuálny alebo kolektívny — svojimi postojmi a činmi ovplyvňuje nielen svoj život, ale aj život iných ľudí, a tí skôr pociťujú negatívne dôsledky nezodpovednosti iných ako negatíva nezodpovednosti vlastnej — tá im býva skôr *prospešnou*. Nezodpovednosť iných nás však poburuje, lebo nás *poškodzuje*. Zároveň nás zväzda k vlastnej nezodpovednosti, proti ktorej sa však iní spolčujú, snažia sa jej zamedziť. A tu je objektívny predpoklad hľadania prostriedkov k zamedzeniu a nedopusteniu nezodpovednosti iných, najmä vtedy, keď všetkých poškodzuje. Je skutočne ľudsky veľké, ak sa jednotlivec dokáže povzniesť nad vlastnú prospešnosť a zachová si zmysel pre zodpovednosť, a je až dojmavé, ak dokáže odpúšťať previnenia iných. Čo v tomto prípade platí pre jednotlivca ako veľké a dojmavé, nemôže sa v plnej miere vzťahovať na národ a spoločenstvo, lebo milosť, odpúšťanie previnení jednotlivcom i kolektívnym subjektom môže tiež znamenať toleranciu voči prečinom a nezodpovednosti, môže byť podnecovaním k nezodpovednosti, k zločinu.

Požiadavka byť zodpovedný sám sebe môže vyjadrovať požiadavku egoizmu, ak si jednotlivec nárokuje zodpovedať len sebe samému, ale môže byť vyjadrením aj veľkej morálnej hodnoty jednotlivca. Môže vyjadrovať morálny konflikt takej situácie, keď jednotlivec si uvedomuje, že jeho čin už nemá spoločenský dosah, spoločenskú prospešnosť, že ním nič na svete už nezmení, že sa o tom, ako sa v danej situácii zachová, ani nikto nedozvie, teda keď jednotlivec stojí už len sám

pred sebou, zoči-voči svojmu presvedčeniu a predsa sa rozhodne konať tak, že nezradí svoje vlastné presvedčenie, svedomie, predsavzatie, že neznehodnotí, nepošpiní a nedegraduje sám seba pred sebou samým.

Vývin hmotnej a duchovnej kultúry ľudského spoločenstva a zvlášť niektoré výtvarné súčasnej vedy a techniky rozširujú spoločenskú sféru vplyvu činovníka a tým aj jeho zodpovednosť za celú spoločnosť a pred celou spoločnosťou, za celosvetové dianie, ba za osudy a existenciu ľudstva. Zároveň však s týmto vývojom napreduje spoločenská delba práce a inštitucionalizácia medziľudských vzťahov, ktorá vymedzuje jednotlivcom diferencovaný a úzky rámec pôsobnosti a ich vplyvu na život ako aj na činnosť iných, od ktorej je jednotlivec stále viac závislý. Za tejto situácie nemôže platiť zásada, že každý je za všetko spoločenské dianie zodpovedný. Výška morálnej zodpovednosti je priamo úmerná spoločenskej závažnosti konania. Je závislá aj od funkcie, ktorú človek v spoločenských vzťahoch v tom-ktorom období zastáva, teda od miery moci a reálnych možností rozhodovať či spolurozhodovať, i od možností získavania pravdivých informácií o veciach, o ktorých má rozhodovať, i od možností kontroly realizácie vlastných rozhodnutí.

Komplikovanosť medziľudských vzťahov, v ktorých dnes závislosť človeka od človeka prerastá až do celosvetového rozsahu, robí mnohým ľuďom tieto vzťahy neprehľadnými, mnohí strácajú v nich orientáciu, nemôžu ich prakticky významnejšie ovplyvniť. Ľudia si tu na pomoc vytvárajú rôzne inštitúcie, organizácie a technické prostriedky, ktoré im majú sprostredkovať vzájomné styky, umožniť vysloviť svoje názory a ovplyvniť nimi mnohých ľudí. Ich bezprostredné kontakty sa však takto nahrádzajú umelými, formalizujú sa. Ľudia sa stávajú navzájom stále viac existenčne závislí, ale vzájomne sa nepoznávajú, neprichádzajú do bezprostredného kontaktu, nemôžu vedieť, čo môžu od seba navzájom čakať, tým viac, že často vystupujú voči sebe len ako anonymne abstraktá, čísla alebo v zastúpení odosobnených inštitúcií a organizácií. Táto neprehľadnosť, formalizmus a anonymita živia pocit „malého človeka“ a tento pocit potláča aj zmysel zodpovednosti. Za týchto okolností šíri sa nezodpovednosť ľudí podporovaná aj rozmachom inštitúcií, ktoré majú presne vymedzovať a majú mať aj presne vymedzenú právomoc rozhodovania, zároveň však preberajú na seba túto právomoc rozhodovania v ďalších a ďalších sférach ľudskej činnosti a tým preberajú na seba, čiže snímajú z ľudí ich osobnú zodpovednosť, vtláčajú jej mement svojej inštitucionálnej anonymity. Tým menia zodpovednosť často na obrovskú nezodpovednosť, a podnecujú tak k všeobecnej nezodpovednosti.

Zodpovednosť a „kult“ osobnosti

Organizačné princípy výstavby politickej strany, ktorá si stanovila za cieľ viesť masu k revolúcii, k rozbitiu rokmi budovanej, pevnej, ekonomicky, právne, politicky, ideologicky, administratívne, policajne i vojensky zabezpečenej moci buržoázie (resp. ešte aj moci feudálnej), nevyhnutne museli mať aj znaky princípov vojenskej organizácie, ktoré Lenin považoval za dočasné, ktoré však v danom

období posilovali bojovú akcieschopnosť strany i jej silu, spočívajúcu v tom, že sa opierala o mohutnú silu revolučného rozhorčenia más nad krivdami a ne-spravodlivosťou moci vykorisťovateľov.

Keďže táto strana obsahovala v sebe aj momenty vojenskej výstavby, obsahovala v sebe aj možnosti premeny týchto momentov na základné princípy jej výstavby a tým na najvyššie hodnoty jej členov, a to tým viac, že väčšina jej členstva prešla tvrdou školou strojovej disciplíny priemyslu, že jej vzdelanie sa obmedzovalo na tzv. systém všeobecného vzdelania (vedieť čítať a písať) a vojenské prvky v jej výstavbe boli potrebné v dlhšom časovom období trvého triedneho boja a neustáleho ohrozenia vŕdobytkov revolúcie mohutnými silami kontrarevolúcie spoza hraníc i zvyškami starej moci a starých zvykov vo vlastnej krajine. Za týchto podmienok a za situácie úplnej dôvery, keď sa masy členov i nečlenov strany vnútorne, vo svojom presvedčení úplne stotožnili nielen s jej cieľmi, ale aj so všetkými uzneseniami jej ústredného výboru a s príkazmi jej profesionálnych funkcionárov, jednotlivé prvky vojenstva v strane nadobudli prioritu princípov a najvyšších ideí a hodnôt i kritérií vnútrostraníckeho života. Tak vznikla idea a princíp monolitickej názorovej jednoty, železnej disciplíny, idea direktívneho riadenia a bezpodmienečnej poslušnosti v subordinácii funkcií, princíp kádrovej politiky spočívajúci len na úplnej oddanosti veci revolúcii a na nenávisťi voči nepriateľom, idea neustáleho zostrovania triedneho boja a neustáleho akútneho ohrozenia vŕdobytkov revolúcie.

Sama vnútorná logika týchto princípov potenciálne obsahovala tendencie, že sa organizácia, ktorá ich vlastní, a osobitne jej profesionálny výkonný aparát, ktorému sú prvky vojenskej organizácie vnútorne vlastné, môže realizovať ako neobmedzená despotická moc i voči všetkým tým, ktorých záujmy v revolúcii vyjadrovala, ktorí jej plne, často úplne slepo dôverovali a dali sa jej viesť, ktorí s jej vedením úplne súhlasili. Princíp monolitickej názorovej jednoty bol požiadavkou, ktorá v záujme akcieschopnosti vylučovala a stíhala aj na pôde vlastnej strany propagáciu názoru, ktorý sa líšil od názoru väčšiny. Strana ako celok sa z hľadiska tejto požiadavky vždy dištancovala od menšinového alebo individuálneho názoru ako od názoru mylného a škodlivého, pre organizáciu nebezpečného, neprijateľného a nepriateľského. Vylučovala tak možnosti vnútornej oponentúry, a keď bola pri moci, aj oponentúry iných organizácií, ktoré premenila na výkonné páky svojej moci. Nepripúšťala osobitne organizovanú inštitucionalizovanú oponentúru, vylučovala možnosť spóčšovania sa okolo neoficiálneho, menšinového názoru. Požiadavka bezvýhradného a disciplinovaného podriadenia sa názoru väčšiny, neskôr tzv. oficiálnemu názoru, t. j. názoru, ktorý zastávali a hlásali najvyšší funkcionári, a ktorý väčšina organizovaných členov strany skutočne aj zastávala alebo prijímala, deformovala osobnostný a morálny charakter ľudí, názorove ich uniformovala, naháňala im obavy z vyslovenia svojich pocitov, tušení i vlastných názorov, formovala v nich silnú názorovú autocenzúru, degradovala ich ako osobnosti.

Idea vedúcej úlohy strany, chápaná v pojmovom nerozlíšení medzi skutočným vedením a dirigovaním, riadením, mocenskou manipuláciou s ľuďmi realizuje sa

tiež po získaní moci len ako mocenské riadenie a vzniká z nej princíp a systém direktívneho riadenia. Direktívne riadenie svojou vnútornou logikou fakticky tiež likviduje demokraciu moci a zodpovednosti, likviduje osobnosti. Systém direktívneho riadenia nepotrebuje totiž ľudí slobodných, samostatne mysliacich, s vlastnými názormi na veci, ale hybné sily a slepé nástroje, ktorých sloboda, aktivita a tvorivosť sa vymedzuje len na svedomité plnenie príkazov moci. Tak jedna politická strana, vlastne jej profesionálny výkonný aparát a ďalej len jeho základné uzly (centrálny, krajský, okresný, závodný, miestny orgán) a napokon len úzka skupina ľudí alebo len jeden funkcionár týchto uzlov prevzali na seba všetku direktívnu moc v celom štáte. Moc strany sa stala neobmedzenou, ani právne ani inou organizáciou, inštitúciou a skupinou ľudí nevyvymedzenou, nekontrolovateľnou a nestihateľnou. A vlastne načo ju kontrolovať, keď táto organizácia požíva všeobecnú alebo aspoň neustále zdôvodňovanú dôveru väčšiny. A vôbec, kto má právomoc tejto kontroly, kto má chuť a odvahu ako osamotený jednotlivec ju kontrolovať a žiadať jej zodpovednosť? Kontroluje sa a zodpovedá už len sama sebe a vnútri seba na princípe vojenskej subordinácie, vyššia zložka kontroluje nižšiu a nižšia sa zodpovedá vyššej. Formálna kolektivita rozhodnutí volených orgánov zahaluje do anonymity skutočných nositeľov moci.

Rozbujnenie profesionálneho výkonného a bezpečnostného aparátu, ktorý sa nakoniec vymyká zo svojho služobného postavenia a stáva sa jedinou, ani volenými orgánmi nekontrolovateľnou mocou, nijako sa nevymyká z vnútornej logiky vývoja direktívneho riadenia. A to tým viac, že na túto metamorfózu služobného orgánu moci na moc, ku ktorej má sám orgán silné vnútorné tendencie a možnosti vytvárania pre to vhodných podmienok, mohol poslúžiť aj princíp revolučnej kádrovej politiky. Pokiaľ ide o vlastné tendencie a možnosti premeny služobného orgánu moci na vlastnú moc, treba vidieť, že sú to aparáty, ktoré disponujú značnými a veľmi účinnými nástrojmi moci, a to či už ide o nástroje násilia alebo aj o možnosti získavania a odovzdávania informácií. Tieto prostriedky môže tento aparát použiť na dezinformáciu, na diskreditovanie a odstraňovanie pre jeho moc nepohodlných osobností, na manipuláciu s ľuďmi, v čom má zo svojho profesionálneho fungovania značné skúsenosti, taktiku i rutinu. A táto moc vábi nielen existenčným dostatkom, ale aj vybfdnutím zo služobnej anonymity k všetkým váženému a obávanému postaveniu, v ktorom človek azda najvýraznejšie realizuje antropologické potreby sebarealizácie a získava všeobecné uznanie svojej moci a hodnoty. A pokiaľ ide o možnosti tejto premeny z hľadiska dosadzovania do novovytváraných orgánov spolahlivých, vecí socializmu oddaných ľudí, treba počítať s tým, že v období revolučných zvrátov mnohým prospechársky orientovaným ľuďom, a to aj ľuďom zo starých inštitúcií, ľuďom, ktorým už z dôvodu svojej životnej orientácie nie je blízka inteligencia a ani sami príliš vysokým kvocientom inteligencie nevynikajú, že týmto ľuďom stačí, ak sa rýchle naučia niekoľko revolučných fráz o nových poučkách, aby ich pri každej príležitosti demagogicky a s patričným revolučným pátosom omieľali, a už môžu byť uznaní za veci revolúcie oddaných a z hľadiska ich znalostí teórie za vhodných funkcionárov v rôznych organizáciách a inštitúciách. Ak sa títo ľudia chcú udržať na patričných úrovniach alebo aj postupovať na vyššie, inštinkatívne cítia, že nesmú

prejaví svoje skutočne odborné a duševné schopnosti, a preto ich prvou povinnosťou je, aby deformovali formujúce sa nové vzťahy, aby do nich zanašali tajomstvo informácií (vypadajú v nich múdro, lebo „vedia“ viac ako iní), aby heslá revolúcie tvrdo represívne zamerali proti poctivým, odborne i morálne fundovanejším úradníkom starého aparátu a aby na ich miesta dosadzovali aj skutočne oddaných revolucionárov, ktorí síce mohli byť na iných pracoviskách aj odborne fundovaní, ale v činnosti aparátu sú bez skúsenosti, bez kvalifikácie a preto odkázaní na informácie, skúsenosti, jedným slovom na pomoc a vedenie v tomto odbore už skúsenejších „revolucionárov“. Tí už potom dokážu aj s týmito oddanými revolucionármi, či už zamestnanými priamo v aparáte alebo vo funkciách volených orgánov, manipulovať. Moc je fakticky v ich rukách, ostatní sú len nástroje. Moc ľudu, triedy, strany, volených orgánov i samé voľby sú nimi dirigované a zostávajú figovým listom, ktorý noví mocipáni prikladajú na socializmus, aby silou tajomného obohnali vlastnú moc. Diskreditujú sa diskusie, ktoré nemajú zmysel, lebo ich výsledok je už vopred ustanovený, diskreditujú sa uznesenia volených orgánov, lebo o nich nakoniec rozhodne príslušný referent aparátu, diskreditujú sa voľby, lebo je vopred rozhodnuté, kto bude zvolený, diskreditujú sa volení ľudia, lebo zostali bezmocní, diskreditujú sa funkcie, lebo lebo ich nezmyselnosť je všeobecne známa. Dostávajú sa na ne väčšinou ľudia neschopní a predom vybraní, ktorí sa musia spoľahnúť na prácu aparátu. Zodpovednosť služobného aparátu sa vytratila spolu s jeho služobnosťou, a každý sa musí už len jemu zodpovedať. Avšak ani moc aparátu nie je jednoliata, ale vnútorne presne vertikálne i horizontálne gradovaná. Jedni sú jej skutočnými subjektami a dôležitými hybnými silami, iní len drobnými súčiastkami jej mechanizmu. I zodpovednosť je tu rôzna, a to nielen v rámci vnútornej subordinácie funkcií, ale aj za osobný podiel na deformáciách socializmu a o zneužívaní moci. Jedni boli iniciátormi týchto deformácií, intríg a represálií. Vykonali tu mnoho „nadpráce“. Nemuseli to byť však iba karieristi, ktorí svoju šikovnosť umu zneužívali pre tieto účely, ale aj ľudia neskúsení, aj ľudia neschopní, ktorí svoj komplex neschopnosti ventilovali cez pozíciu moci svojej funkcie. Chovali sa diktátorsky, len prikazovali a zakazovali, s nikým nevstupovali do skutočnej diskusie, ale len demagogicky útočili, lebo im chýbala logika i argumenty pre skutočnú diskusiu.

Iní, a bola ich väčšina, húževnate, s množstvom menších i väčších omylov a previnení, ale aj s osobným rizikom sa prepracovávali k pravde, domáhali sa pravdivých informácií a snažili sa poopraviť a zachrániť na socializme, čo sa dalo. A skutočne sa mnoho i zachrániť a zlepšiť dalo. Tieto ich omyly a previnenia mala by im spoločnosť odpustiť, najmä ak si ich sami uvedomujú a verejne si ich priznajú.

Sú to ľudia, ktorí skôr alebo neskôr sami začali intenzívne prežívať negatívu celého systému direktívneho riadenia a osobnej moci niekoľkých ľudí. Avšak ich úsilie často vychodilo nazmar a sami prežívali pocity nezmyselnosti akéhokoľvek úsilia a aktivity, pocity bezmocnosti malého človeka. Mnohí sa stali priamymi obeťami tohto systému, iní len v tom zmysle, že sa mu prispôbili, že sami seba

degradovali, zlahostajneli a disciplinovane vykonávali i tie rozkazy, ktoré považovali za správne, i tie, ktoré považovali za nesprávne. Len málo napokon zostalo takých, ktorí sa úplne stotožňovali so všetkými direktívami a zostávali slepými nástrojmi svojoľvnej moci.

Keď sme tento stav nazvali kultom osobnosti, nevkladali sme do spojenia týchto dvoch slov tú trpkú iróniu, ktorú sme objavili neskôr a nazvali sme celé obdobie obdobím *takzvaného* kultu osobnosti. Veď tu vôbec nešlo o kult osobnosti, ale o kult depersonalizácie človeka, kult deptania, rozkladu a deformácie osobnosti, kult anonymity, konformizmu, neslobody, strojovej disciplíny, uniformity, stádovosti, nivelizácie, bezmocnosti človeka, kult nezodpovednosti, ktorá sa stávala všeobecnou a teda poškodzovala nás všetkých a tým nás sama podnecovala k obratu, k zrušeniu daného stavu, k obrode základných práv civilizovaného človeka a demokratizácie socializmu.

Požiadavku skutočnej obrody základných ľudských práv a vytvorenie takého systému socialistickej demokracie, v ktorom by sa ani lajdáctvo, prosepchárstvo, neschopnosť, sklony k nezodpovednosti, egoizmu, k moci a k diktátorstvu nemohli plne a nadhlo prejavíť, lebo by boli pod neustálou kontrolou verejnosti, je zároveň požiadavkou, aby sa ľudská inteligencia, sloboda, tvorivosť, originalita, sebarealizácia a zodpovednosť za ňu stala vecou ľudu, vecou všeobecnou, lebo demokracia sama je voľba, tvorivosť, sloboda, a hľadanie nových ciest humanizácie človeka a medziludských vzťahov a zároveň je i zodpovednosť za túto inteligenciu, slobodu a tvorivosť pred sebou a pred celým ľudstvom.

УСЛОВИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Андрей Глазек

Революционные сдвиги влекут за собой не только требования призыва к ответственности тех, кто были носителями несправедливостей, своеволия и злоупотребления властью, а также требования теоретического решения проблемы ответственности. Настоящая статья является лишь первой попыткой теоретического решения проблемы ответственности, на сложность которой указывает опыт, приобретенный в Чехословакии в течение первых месяцев 1958 года.

Анализируя эту проблему, автор пытается обнаружить те реальные элементы и связи человеческой действительности, которые содержит в себе понятие ответственности. Его анализ идет от выделения категорий чувства вины и действительной вины к категориям чувства ответственности и самой ответственности. Чувство ответственности и саму ответственность автор связывает только с личностью, с ее особым отношением к действительности, с ее свободой. Поставленные автором вопросы, за что и перед кем ты ответвен приводят его к определению объективной меры ответственности. Связь ответственности со свободой и с „личностным“ измерением каждого человека привлекает внимание автора к персонализационным и деперсонализационным влияниям общества, в котором каждый из нас живет, и тем самым, и к влияниям общества на формирование чувства ответвен-

ности человека или на безответственное отношение, к которому у него уже есть предрасположение. Эта точка зрения проходит, более или менее скрытно через все содержание предлагаемой статьи, хотя наибольшее внимание уделяет ей автор при анализе ответственности в период т. н. культа личности.

THE CONDITIONS OF RESPONSIBILITY

Andrej Hlávek

Revolutionary upheavals bring about not only the requirement that those who committed injustice and misused their power should be called to account, but also a call for the theoretical solution of the problem of responsibility, to which they themselves supply a number of stimuli. The present study really is only a first attempt at theoretical solution of the problem of responsibility whose complexity was pointed out, in particular, by the experience gained in Czechoslovakia in the first months of 1968.

By means of his analysis, the author tries to reveal those real components and structures of human reality which are involved in the concept of responsibility. His analysis continues from the determination of the categories of the feeling of guilt and a real wrongdoing to the categories of the sense of responsibility and to the category of responsibility proper. The feeling of responsibility as well as responsibility itself of man is limited only to personality, to its particular attitude towards reality, and to its freedom. The questions of for what and to whom man is responsible, lead the author to the definition of objective measure of man's responsibility and, at the same time, to the analysis of individual and collective responsibility. The connection of responsibility with freedom and with personality dimension of the individual man makes the author focus his attention on personalizing and depersonalizing effects of society in which man lives, as well as on the effects of society upon forming the sense of responsibility of an individual or upon misleading to irresponsibility to which man also has propensity. This aspect penetrates all the present study; however, most attention is paid to it by the author when the problem of responsibility during the so-called personality cult is being analysed.